

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

ЛЕКЦІЯ 2

навчальної дисципліни «Судова експертологія» вибіркового компоненту освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Спеціальність: 262 «Правоохоронна діяльність»

ТЕМА 2

Поняття судової експертизи

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6. Протокол від 21.08.2023 року № 7

Розробники:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.,

Рецензенти:

Заступник директора Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса з наукової роботи д.ю.н., професор Сімакова-Єфремян Є. Б.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

План лекції

1. Нормативні документи, що регулюють судово-експертну діяльність.
2. Основні ознаки судової експертизи.

Рекомендована література:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (станом на 09.09.2021)
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
2. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
URL: <https://lira-k.com.ua/preview/12767.pdf>
3. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій. Київ: Видавничий дім «Ін-Юре»: 2007. 528 с.
4. Макаренко Е. І. Негодченко О. В., Тертишник Н. Н. Експертизи на досудовому слідстві: посібник. Днепропетровськ., 2001.
URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2815/1/%d0%a2%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b8%d1%88%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%92.%20%d0%9c.%20%2c%20%d0%9d%d0%b5%d0%b3%d0%be%d0%b4%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%9e.%20%d0%92.%2c%20%d0%9c%d0%b0%d0%ba%d0%b0%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%95.%20%d0%86.%20%d0%84%d0%9a%d0%a1%d0%9f%d0%95%d0%a0%d0%a2%d0%98%d0%97%d0%98%20%20%d0%9d%d0%90%20%d0%94%d0%9e%d0%a1%d0%a3%d0%94%d0%9e%d0%92%d0%9e%d0%9c%d0%a3%20%d0%a1%d0%9b%d0%86%d0%94%d0%a1%d0%a2%d0%92%d0%86.pdf>
5. Судова експертологія : підруч. / за заг. ред. В.М.Тертишника. Харків: Право, 2021. 280 с.
URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4488&download_id=1495
6. Щербаковский М. Г. Судова експертологія : посібник. Харків, ХНУВС. 2009.. 190 с.
7. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6020/Proveden%20ta%20vykorystannia%20sudovykh%20ekspertyz%20u%20kryminalnomu%20provadzhenni_monohrafiia_M%20H%20Shcherbakovskyi_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y
8. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни “Судова експертологія: поняття, структура, завдання, функції” (галузь знань 0304 “Право”, освітньо-кваліфікаційний рівень “Магістр”, спеціальність 8. 18010003 “Судова експертиза”) / уклад.: В. Ю.

Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, та ін. Харків: Національний університет “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2012. 24 с.

URL:https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2012/NMP_0074.pdf

1. Нормативні документи, що регулюють судово-експертну діяльність.

Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (станом на 09.09.2018)..

Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8 (із змінами і доповненнями, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р.) № 15.

Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1343 від 03.11.2015.

Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1339 від 3.11.2015

Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами станом на 09.09.2018).

Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 17.07.2017 № 591.

Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України.: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6.

Порядок проведення судово-психіатричної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовтня 2001 року № 397

Про організацію судово-психіатричної експертизи в Україні: наказ МОЗ

України від 2 грудня 2013 року № 1058.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р..

Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 40-41, 42. Ст.492.

Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. Відомості Верховної Ради України, 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446..

Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991. Відомості Верховної Ради України, 1992. № 6. Ст. 56.

2. Основні ознаки судової експертизи

У ст.1 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. дається наступне визначення: «Судова експертиза - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду».

У практичній діяльності, навчальній і науковій літературі термін «судова експертиза» трактується широко й має кілька значень. Залежно від того, на якій стороні судово-експертної діяльності робиться акцент, під судовою експертизою розуміється інститут доказового й процесуального права, система процесуальних відносин, форма використання спеціальних знань, слідча дія, процедура дослідження й оформлений по її завершенню документ – висновок експерта.

Судова експертиза відрізняється як від інших форм застосування спеціальних знань у досудовому слідстві, так і від різних науково-технічних та інших досліджень, проведених поза кримінальним процесом. Крім цього, судова експертиза істотно відрізняється від наукової, екологічної, будівельної й інших видів експертиз, проведених для прийняття управлінських рішень.

Відзначимо основні ознаки судової експертизи.

При проведенні судової експертизи використовуються спеціальні знання.

Спеціальні знання – це професійні знання, отримані в результаті навчання, а також навички, набуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки, техніки й інших суспільнокорисних сферах людської діяльності, що використовуються разом з науково-технічними засобами під час проведення експертизи. Змістом спеціальних знань є теоретично обґрунтовані й перевірені практикою положення і правила, які відносяться до будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва й ін.

Знання в галузі права не є спеціальними, оскільки ними повинна володіти особа, що веде розслідування. Тому експертизи для вирішення правових питань не призначаються. Так, у п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України №8 «Про судову експертизу по кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. йдеться про неприпустимість „призначення експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань, а також порушення перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо)”.

У зв'язку з формуванням нової наукової галузі «судової експертології» можна говорити про спеціальні знання у сфері судової експертизи, які використовуються з метою виявлення властивостей об'єктів, що залучають у кримінальне судочинство, і в остаточному підсумку – для встановлення фактичних обставин розслідуваного злочину.

Метою призначення судової експертизи є одержання, а результатом – встановлення фактичних даних у кримінальній справі.

У ході дослідження експертом на основі спеціальних знань встановлюються властивості об'єктів, а потім здійснюється оцінка результатів з дачею висновків,

які є новим знанням. З точки зору доказування, висновок експерта містить фактичні дані в справі, які слідчий оцінює як докази.

Відомості про факти об'єктивної дійсності, викладені у висновку експерта, являють собою знання, вірогідність яких доведена проведеним дослідженням. Саме такими фактами як достовірним знанням оперує й використовує їх в доказуванні у кримінальній справі слідчий.

Значення судової експертизи в розслідуванні злочинів визначається важливістю для справи тих обставин, які можуть бути встановлені за допомогою експертного дослідження. Завдання експерта полягає в тому, щоб представити слідству виявлені на основі спеціальних знань відомості про факти, що дозволяють у сукупності з іншими доказами в справі дати кримінально-правову оцінку розслідуваній події, встановити злочинця та обставини злочину.

Експертний висновок є джерелом фактичних даних, що мають кримінально-правове значення. Експертним шляхом нерідко вирішується питання про те, чи мала місце подія злочину, наприклад, підробка документа. Результат експертизи, наприклад, встановлення ступеня тяжкості нанесених тілесних ушкоджень, дозволяє слідчому правильно кваліфікувати злочин. Експертне дослідження дає можливість розкрити злочинні дії, що маскуються під непротиправні (самогубство, необхідна оборона й т.п.).

Що стосується встановлення елементів складу злочину, експертиза дозволяє визначити в першу чергу суб'єкта й об'єктивну сторону злочину. Експертне дослідження дозволяє ідентифікувати особу по залишених нею слідах: відбитках рук, босих ніг, губ, зубів; почерку; усній й письмовій мові, голосу, виділеннях і ін. Експертизою встановлюється предмет злочинного зазіхання та обставини вчинення злочину: час, місце, спосіб, а в рамках останнього – знаряддя злочину. Експертиза використовується й для визначення окремих аспектів суб'єктивної

сторони злочину, наприклад, психічного стану обвинувачуваного під час скоєння злочинних дій.

Як уже було відзначено вище, не допускається призначення експертизи для вирішення правових питань. Однак експертиза може призначатися для вирішення техніко-правових питань, що вимагають спеціальних знань з визначення відповідності дій обвинувачуваних, підозрюваних, потерпілих і інших осіб спеціальним правилам, що містять технічні вимоги (розпорядження). До них відносяться Правила дорожнього руху, Правила техніки безпеки, Правила протипожежної безпеки, бухгалтерського обліку й т.д.

Змістом судової експертизи є проведення науковообґрунтованого дослідження.

Під дослідженням слід розуміти процес виявлення, фіксації, оцінки й пояснення експертом схованих властивостей об'єктів на основі спеціальних знань із використанням спеціальних науково-технічних засобів і експертних методик. Дослідження припускає одержання таких нових фактичних даних, які до цього слідчому не були відомі і які іншим способом (наприклад, показаннями свідків) установити неможливо. За результатами проведеного дослідження експерт формулює висновок (умовивід), у якому викладаються фактичні дані про злочин, що є доказом у справі. Висновок експерта являє собою професійну оцінку виявлених при дослідженні фактів. У ході експертного дослідження експерт вирішує практичне завдання й одержує нові знання про обставини справи, які не існували до проведення дослідження.

Вимога науковості дослідження припускає використання як апробованих багаторічною практикою, так і сучасних ефективних методів і різноманітних науково-технічних засобів, що гарантують досягнення достовірного рішення поставлених питань.

Таким чином, в експертному дослідженні можна виділити два рівні. На

емпіричному рівні виявляють ознаки й властивості представлених на експертизу об'єктів. На теоретичному рівні отримані результати дослідження роз'яснюють, інтерпретують і кладуть в основу обґрунтування висновків. Без теоретичного пояснення й оцінки даних, отриманих у ході дослідження, висновок експерта не може бути джерелом доказів.

Судова експертиза проводиться відповідно до вимог законодавства.

Експертиза проводиться за завданням слідчого тільки щодо порушеної кримінальної справи. Юридичною або правовою підставою проведення експертизи є наявність постанови про проведення експертизи.

Оскільки судова експертиза є правовим інститутом, вона повинна відповідати принципам і нормам як загальної системи права, так і кримінального процесу. Правову основу судово-експертної діяльності в кримінальному судочинстві становлять:

- Конституція України, прийнята Верховною Радою України 26 червня 1996 р.;
- Закон України «Про судову експертизу», прийнятий Верховною Радою України 25 лютого 1994 р. №4038-ХІІ;
- Кримінально-процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 13 квітня 2012 року;
- Постанова Пленуму Верховного Суду України №8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р., в якій дане тлумачення окремих положень, пов'язаних із призначенням, проведенням судової експертизи й оцінкою висновку експерта.

Правове забезпечення судово-експертної діяльності становлять також підзаконні нормативні акти державних органів виконавчої влади, які регулюють організаційні, методичні аспекти роботи експертних установ, порядок проведення

судової експертизи й експертних досліджень, визначають правила оформлення експертних висновків. До них належать:

1) Інструкція „Про призначення та проведення судових експертиз”, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. №53/5, із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 р. N 144/5, від 10 червня 2005 р. N 59/5, від 29 грудня 2006 р. N 126/5;

2) Інструкція „Про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах”, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 24 грудня 2003 року №170/5;

3) Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1343 від 03 листопада 2015 р.;

4) Інструкція „Про проведення судово-медичної експертизи”, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. №6;

5) Порядок проведення судово-психіатричної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 травня 2018 року № 865;

6) Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів: Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 24 грудня 2014 № 855.

Обставини, що мають значення для справи, можуть бути встановлені як експертним шляхом, так і іншими процесуальними засобами. Наприклад, знаходження зброї в руках обвинувачуваного може бути встановлено показаннями очевидців, а також проведенням дактилоскопічного експертного дослідження з виявлення слідів пальців рук особи, яка перевіряється, на рукоятці зброї. Відповідно до закону проведення експертизи обов'язкове в тих випадках, коли той або інший факт не є очевидним, а може бути встановлений лише на підставі

використання спеціальних знань тільки експертним дослідженням і ні в якій іншій процесуальній формі. Визнати таку необхідність у кожній конкретній ситуації з урахуванням обставин справи повинен слідчий.

Призначення експертизи не є обов'язковою слідчою дією, за винятком деяких спеціальних випадків, вказаних у ст.242 КПК. Відносно цих ситуацій необхідність використання спеціальних знань у формі судової експертизи заздалегідь визнається законодавцем і не залежить від бажання слідчого. Експертиза призначається обов'язково в наступних випадках:

- для встановлення причин смерті;
- для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень;
- для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого при наявності в справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності;
- для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Якщо експертиза у випадках, зазначених у ст.76 КПК, не проводиться, то цей недолік розглядається як підстава для визнання досудового слідства неповноцінним.

Крім згаданих випадків, згідно з п. 14 Постанови Верховного Суду України №8 «Про судову експертизу по карних і цивільних справах» обов'язково призначається судово-психіатрична експертиза відносно особи, яка у відповідності до своїх психічних недоліків не здатна правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, давати показання про них і, отже, виступати як свідок.

При розслідуванні справ про злочини неповнолітніх для встановлення

загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості та з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними, відповідно до вимог ст. 486 КПК може бути призначена судово-психіатрична, психологічна або комплексна психолого-психіатрична експертиза.

У ході проведення експертизи досліджуються тільки ті об'єкти, які представлені слідчим.

Об'єкти експертизи – це матеріальні носії інформації про подію, що розслідується, і факти, що підлягають установленню з використанням спеціальних знань. Як об'єкти судової експертизи дослідженню піддаються живі особи, трупи і їх частини, речові докази, тварини і їхні трупи, зразки порівняння, документи, матеріальна обстановка місця події та ін.

Всі відзначені об'єкти причинно пов'язані з подією злочину й на них розповсюджується процесуальний режим. Об'єкти надаються в розпорядження експерта, який володіє певними повноваженнями: вивчає властивості об'єктів, а з урахуванням використаної методики дослідження змінює або знищує їх.

Самостійно збирати матеріали для проведення експертизи експертові заборонено. Однак це не стосується підбору й використання стандартних еталонних зразків для визначення складу речовин, матеріалів; колекційних зразків при дослідженнях холодної зброї й інших, не пов'язаних зі злочином предметів, а також спеціальної й загальнодоступної довідкової й нормативно-технічної інформації.

Експертне дослідження проводиться спеціальним суб'єктом кримінального судочинства – судовим експертом.

Судовий експерт – це обізнана в якій-небудь галузі знання особа, яка володіє теорією й методикою проведення одного або декількох видів і родів судових експертиз, якій відповідно до закону доручено дати письмовий висновок з

питань, що підлягають вирішенню у кримінальній справі.

Судовими експертами можуть бути співробітники державних експертних установ (служб), для яких проведення експертиз є посадовим обов'язком, а також інші особи, компетентні у вирішенні питань, що цікавлять слідство.

Експерт є учасником процесу доказування. У зв'язку з дорученим йому експертним дослідженням експерт наділяється комплексом процесуальних прав і обов'язків, які регламентовані законом і відомчими нормативними актами. Він має процесуальну самостійність, незалежність від кого-небудь, проводить експертизу особисто, дає висновок від свого імені, формулює висновки за своїм внутрішнім переконанням і несе за них особисту відповідальність.

Експертне дослідження оформляється в спеціальному процесуальному документі – висновку експерта.

Висновок експерта являє собою письмовий документ, складений відповідно до вимог кримінально-процесуального закону. Висновок експерта є одним з видів судових доказів, передбачених ст. 84 КПК України. Він дається в письмовій формі на підставі об'єктивної і всебічної оцінки результатів зроблених експертом досліджень. Структура висновку експерта регламентується ст. 102 КПК України.

Термін „висновок експерта” має двояке значення. По-перше, це кінцевий висновок експерта за результатами проведеного дослідження; по-друге, це процесуальний акт, у якому ці докази викладені. У зв'язку з цим висновок експерта повинен бути процесуально оформлений таким чином, щоб бути допустимий як доказ. Висновок експерта як доказ являє собою єдність фактичних даних (містить умовиводи експерта) і форми їх вираження (відповідність висновку як документа вимогам процесуального закону).

Висновок експерта як процесуальний документ складається в тому випадку, коли за результатами своїх досліджень експерт може дати відповідь, власне кажучи, хоча б на одне з поставлених перед ним питання або зробити висновок зі

своїї ініціативи в порядку ст. 102 КПК України. Якщо такі висновки зробити не видається можливим, складається письмове повідомлення про неможливість дачі висновку.

Висновок експерта як судовий доказ підлягає оцінці на загальних підставах. Не слід переоцінювати встановлені експертизою фактичні дані, а експерта вважати „науковим суддею”. Згідно зі ст. 75 КПК України висновок експерта для слідчого не обов'язковий, але свою незгоду з ним він повинен мотивувати у відповідній постанові.

Резюмуючи викладене, можна дати наступне визначення судової експертизи, що включає її правовий і пізнавальний аспекти:

Судова експертиза – це проведене судовим експертом з використанням спеціальних знань і відповідно до закону дослідження представлених компетентними органами (особою) об'єктів з метою встановлення фактичних даних по справі, що відображається у висновку експерта, який є самостійним видом доказів.